

A Krúdy-portré változásai Márai Sándor írásművészetében

„mindenkinek jól érezni
magát az kötelesség”
(Pajor Tamás)

1933. május 11-ének reggelén Krúdy Gyula magyar fró elindult templom utcai házából, ahol az utolsó időkben „beethoveni” egyszerűségben és – ahogy Gyula fia mondta – magányban élt. Ezúttal azonban nem gyalogosan bandukolt, konflisra sem szállt, sem a gyűlölt és félt villamosra. Ha hinni lehet egy barátja közlésének, akkor vörös postakocsin hagyta el Óbudát, majd a hatvani vámot. A dolog annál is különösebb, mivel ez a jóbarát – Márai Sándor – nem volt jelen az esetről, az írójával pedig, aki hajós volt és úriember – többet senki nem találkozott az életben. Krúdy Gyula magyar fró 1933-ban eltávozott az élők sorából, meghalt. A költészet, az irodalom hatalma azonban nagy. Egyik legkedveltebb regényhőséről-alteregójáról nevezett Szindbád hazament. Ezzel a gesztussal, a pseudo-szemtanú Márai vallomásával vált teljessé a csoda, a lírikus prózaíró élete, mely olyannyira egybeszővődött álmaival, meséivel, alkotásaival.

Márai Sándor 1940-ben, hét évvel a mester, jóbarát, borívó társ halála után regénnyel állított emléket Krúdynak, a *Szindbád hazamegy* című művel. A regényt Márai eredetileg novellának tervezte, aztán vált csak a nagy magyar fró egyetlen – utolsó – napját elmesélő regénykévé. A kísérlet, egy napban egy élet, a mikrokozmoszban az univerzum, közvetlen példája valószínűleg Joyce *Ulyssese* volt, (itt mondok köszönetet Fried Istvánnak, aki a „Sindbad the Sailor” szözerkezetre felfigyelt Joyce művében, és aki hozzájárult, hogy erre vonatkozó ötletét, mely *Író, irodalom Márai Sándor Szindbád hazamegy című regényében* című tanulmányában található, felhasználjam) hiszen nemcsak a történet „földi” ideje egyezik a két műben, hanem Joyce regényében megtalálható egy belső monológ világleltározásában a „Sindbad the Sailor” szözerkezet is, a mű utolsó előtti fejezetében. Sőtér István az európai kultúrkör másik mérföldkövének jelöli ki a mű helyét, mikor így ír: „egy gőzfürdői látogatás, délelőtti munka a kávéházi asztalnál, s csendes borozgatás a London étteremben, a tokaszalonna s a főtt marhahús felett azonban a prousti teáscsésze varázslata ismétlődik: ízek és emlékezések fölé egy csodálatos, mesés Magyarország látomása épül...”

Lehet mondani: Márai egész életében készült Krúdyról szóló művére, bár azt hiszem, az alkotó élete minden percében minden eljövendő művére készül, és minden „kész” művét mindig újra átgondolja, gyúrja, szüli. Elhunytakor a közel félszáz nekrológ mellé a kassai polgár is lerakta a sajátját, később *Naplója* tanúsága szerint válságos időszakainak és hétköznapijainak egyaránt fontos társává vált az egykori nyírségi hétszilvafás; emléke, életműve, szelleme az emigrációba is elkísérte a művészt. Induljunk hát el Márai vörös postakocsijának nyomában, de mielőtt a hatvani vámon túl is követnénk a járművet, melyben Kronprintz Irma és Rezeda Kázmér is utazik, keressük meg azokat az állomásokat is, melyeket azelőtt érintettek, mielőtt a Kiskorona utcából a Templom utcába kanyarodva megálltak a nagy magyar fró egyszerű földszintes háza előtt.

Krúdy és Márai viszonya nem egyszerűen baráti, ivócimborai viszony volt. Ahogy

Krúdy Jókai Mórt tekintette közvetlen elődjének, úgy tartotta saját elődjének Márai a Szindbád-történetek álmodóját, és ahogy – megszüntetve – vitte tovább Jókai örökségét Krúdy, úgy formálódott Márai írásművészete Krúdy nyomán. Erre a már idézett Sötér István is felfigyelt, mikor a *Szindbád hazamegyet* így méltatta: „úgy látszik, nemcsak az anyaföld érintése ad új erőt, hanem az őse, az előde is: izgalmas látvány ezért az áthasolulás, mely Márai stílusát új és friss ízekkel telíti a példakép nyomán, melyhez oly gyengéden igyekszik simulni. Ez a keresztezés valóban nemes gyümölcsöt termelt; az utód mondatai felszívták Krúdy nyelvének ősies édességét, a Márai-féle tájban feldereng a Hajós álmainak aranyos nosztalgája.”

Ahhoz, hogy Márai Krúdy-képe, portréja a maga egyediségében előttünk kirajzolódhasson, tekintsünk két olyan magyar íróra, akik az irodalomnak két, egymástól legalábbis időben eléggé távoli pontján állanak; mégis fontos lehet számunkra az, amit Krúdyról, illetve Márairól írnak-mondanak. Kosztolányi Dezső Krúdyval kapcsolatos korabeli publikációit idézzük fel, valamint Garaczi László *Láthatatlan szobor* című cikkét, mely a *Nappali ház* 1993-as (V. évfolyam) 3. számában, a Karl Kraus-rovatban jelent meg, s amely Márai Szindbád-regénye kapcsán ír Krúdyról, de abban a szellemben, amely kísértetiesen emlékeztet Márainak *A tegnap ködlovagjai* című szövegére, amennyiben mindkettő az írott szó iránti felelősséget és a felelősségteljes, kompromisszumot nem ismerő munkát, írói feladatvállalást választották írásuk témájául.

Kosztolányi írja. *A Hét* 1907. december 22-i számában, hogy: „mi nem szeretjük az anekdotázó irodalmat, (...) Krúdy Gyula azonban sohasem anekdotáz, hanem mesél (...) a múltat mindig a jelenen keresztül éri át.” Majd 1910-ben, az *Élet* október 2-i számában így ír: Krúdy „Nem megfigyelő. Inkább visszaálmodó. (...) Neki csak egy története van, de az összekapcsolódik az élettel, az ő életével, az örök regénnyel, és ősi, kedves és meleg, mint az emlék, a múlt és az álom.” Krúdy magyarságképéről Kosztolányi itt teszi a talán legfontosabb kijelentéseket. Rámutat arra, hogy – Adyhoz hasonlóan – a nyírségi mesélő is a magyarság legfontosabb, legmélyebb aspektusairól ír, elmélkedik műveiben, de nagy alázattal, szeméremmel és szerénységgel, ahogy csak egy igazi lovag tud beszélni az imádott női nemről. Itt mutat rá Krúdynak arra a vonatkozására, mely később egy másik jelentős magyar gondolkodó, Hamvas Béla egyik központi problémájára rímel: a szakrális közösségre. Kosztolányi észreveszi azt, hogy Krúdynál a család az a misztikus, szakrális közösség, „amely a kedély és a titkok melegágya, születések és halálok szemléltője, bemutatója a fiatalok kezdő csókjainak s az aggok utolsó pillantásának.” Ahogy Hamvasnál a lét és az élet egységének megteremtője és fenntartója a szakrális közösség, úgy Kosztolányi szerint Krúdynál a család „hordozója az életnek, minden édes és mély emberi misztériumnak.” Ez az a pont, amely Márai egész munkásságában is meghatározó jellegűvé válik. A családdhoz képest kerek egész és széthullott darab a kozmosz, a világ, vagy épp ellenkezőleg: a világ változása, a létrontás mutatkozik meg ennek a misztikus köteléknek a széthullásában is. Megint *A Hétk*ben, ezúttal 1912. január 14-i dátummal írja a „drága Dide”, ahogy Márai nevezi Kosztolányit Krúdy-regényében, a Szindbád költőjéről, hogy „kisebb historikus, de nagyobb lírikus.” Művei lírai hangulatfestéseikkel, vissza-visszatérő félmondataikkal, szövszerkezeteikkel valójában közelebb állnak a gondolati, lírai epikához, mint a jó palóc, de nem tót atyafi Mikszáthhoz, kinek epigonjaként könyvelte el kezdetben a kritika. Július 21-én, szintén *A Hétk*ben így folytatja elmélkedését Kosztolányi: Krúdy „Költő: azaz választó; a szavakban, a tárgyokban válogató; mindent valami különös szemszögből néző, amely csak az övé; (...) A haldokló polgári és patriarchális élet misztériumát és ceremóniáját siratja.” Ezek a szavak akár Márai műveivel, művészetével kapcsolatban is elhangozhattak volna, igaz valamivel később és immár nem Kosztolányi

tollából, hiszen Márainak jutott az a keserű kiváltság, hogy 1944–1945 után a polgári létforma ezúttal törvényekkel és diktatórikus eszközökkel-módszerekkel történt lerombolásának és szétzüllesztésének szemtanújává és krónikásává válhatott. A *Pesti Napló*ban 1916. október 8-án Kosztolányi ráérez Krúdy keleti vonatkozásaira, sőt nem annyira a buddhista jellegre (mely főleg a vörös postakocsi-regények Rezeda Kázmér-ábrázolásához kapcsolható), sokkal inkább valami ősbibbre, valami primitívebbire, melyet lehet, hogy még azok a bizonyos – Márai Szindbád-regényében is emlegetett – keleti lovasok cipeltek magukkal a Kárpát-medencébe, hátuk mögött a nyeregben. Kosztolányi észreveszi, hogy a szavak „Krúdy Gyula kezében régóta úgy forognak, mint apró kis bálványok. Fétisnek tekinti, és írásművészete majdnem fétisizmus már.” Mindezek az apró jellemvonások föllelhetők Márai regényében, a *Szindbád hazamegyben* is, olyan egykorú mozzanatokkal együtt, melyek az 1933-as év aktualitásai közé tartoztak, no, meg olyanokkal, amelyek 1940 körül foglalkoztatták az embereket. Garaczi László említett cikkét idézem: „1933. május 11. Gömbös, Nemzeti Munkaterv, kaszásokeresztesek, Hitler, Reichstag – mindebből az öreg Krúdy már nem sokat érzékel. A világ ismeretlenné, megbízhatatlanná, félelmetessé változott. (...) Márai regénye 1940-ben születik. Bécsi döntések, Lengyelország felosztása, »furcsa háború«. Mintha az öreg Krúdy 1933-ban jobban érzékelné Márai korát, mint a sajátját. (...) Valószínű, hogy 1940-ben, a területi visszacsatolások eufóriájában Márai érzékenyebb a nemzeti problémára, mint az idős Krúdy hét évvel azelőtt, (...) Márai és Krúdy »misztikus uniója«: imitáció és kivételén zseniális keveréke. (...) Márai írja *Naplójában* – igaz, 30 évvel később –, hogy a haza komolyabb dolog annál, hogy hazafiakra lehetne bízni. A hazához vagy etnikumhoz tartozás mint művészi téma (...) kétséges írói vállalkozás. Az önmeghatározás legáltalánosabb körei, Isten, haza, erkölcs, megfoghatatlanokká váltak. Nincs érvényes beszéd e tárgyáról, csak a »kimondhatatlan erőfeszítése« vagy a dilettáns és pragmatikus kóklerkedés.”

A két távlat, ahonnan szemlélhető a Krúdy- és a Márai-életmű kölcsönhatása, tehát adott. Természetesen bármelyik két tetszőleges pontot kijelölhettük volna a magyar irodalmi palettán, a választás mégsem volt teljesen önkényes. Kosztolányi esetében tudjuk, hogy ő volt az, aki odaítélte a Rothermere-díjat Móricznak és Krúdynak, s aki ezzel az irigy kortársak féltékeny intrikáinak céltáblájává vált és végül lemondott PEN-klubbeli elnökségéről. Garaczi László cikkét pedig az a hangvétel tette számomra érdekessé, mellyel az újabb magyar irodalom a múlt század végének és a századelőnek az irodalmához fordul. E helyt mindössze Karátsón Gáborra szeretnék utalni, aki ugyan nem tartozik Garaczihoz egy generációba, de a távolkeleti művészek mellett egy másik nagy magyar prózaíró, a már említett Mikszáth Kálmánt jelölte meg egyik szellemi elődjéül. Garaczi írásával kapcsolatban még egy, pusztán filológiai pontatlanságra szeretném felhívni a figyelmet a *Szindbád hazamegy* kapcsán. Nem a segédszerkesztő rémült meg az ünnepi tárca tartalmától a regényben, hanem a „nyomdász, mikor felvitte a *Magyar Szabadság* szerkesztőjének a püinkösi tárca nedves kefelevonatát,” (idézet a műből), valamint a rémült ember szavainak pontos idézete a következő: „Kiadjuk ezt a tárcát, szerkesztő úr?... Tudniillik négy hasábon át nem történik benne semmi, csak az, hogy egy ember megeszik egy halat!...”.

Márai Krúdy-nekrológiájából világosan látható annak a barátságának a természete, mely ezt a két íróat összefűzte, valamint az, hogy – kevés kortársával együtt – Márai tisztában van Krúdynak a magyar irodalomban elfoglalt helyével. Azt hiszem, itt kell megemlítenünk azt a történetet is, miszerint Krúdy egy beszélgetésük, „hallgatásuk” alkalmával megkérte Márait: írja majd meg élettörténetét. Márai megígérte és állta a szavát, addig azonban még történt egy s más, ami előtanulmányként is felfogható. 1938-ban, *A négy évszakban*, mely apró képek gyűjteményének is tekinthető, Márai már-már azt a legendás

szellemidézést kezdi, mely a *Szindbád hazamegy* „London-beli hallgatásával rokon.” Itt fogalmazódik meg a kérdés: mikor írt Krúdy? És persze: mikor nem írt? Márai nem ad választ. Márai ír.

1939-ben Illés Endre mellett Márai is megemlékezett Szindbád-cikkében Krúdyról a *Pesti Hírlapban*. Itt már érezhető az a keserűség, mely nem egyszerűen a nagy magyar író utolsó éveinek nyomora fölött érzett bánatot jelzi, hanem arra az értetlenségre utal, melyben Krúdynak élete legnagyobb részében osztoznia kellett több prózaíró társával, akiket Márai az először 1941-ben publikált, majd az *Ihlet és nemzedék* kötetben 1946-ban kiadott *A tegnap ködlovagjai* című cikkében fel is sorol, nekik állít emléket az egy évvel korábbi, 1940-es regény, a *Szindbád hazamegy* több részlete is. 1939-es cikkében így ír: „Féltek tőle, nem szerették, eltűrték, s kelleetlenül megbecsülték, mert kivészó öslény volt, nagyon ritka és tüneményeszerű.” Kozocsa Sándor szerint ez a Márai-szöveg valamiképpen a regény előhangjának tekinthető. Kétségtelen tény, hogy Márai Krúdyval kapcsolatos írásait gyakran újra felhasználta, korábbi szövegeket szedett szét és szétszabdalt testüik részeit új szövegekbe emelte át, nem ritkán, mint például 1943-as *Krúdy Gyula* című írásában, melyet abból az alkalomból írt, hogy megjelent a *Szindbád ifjúsága és megtérése* című posztumusz Krúdy-mű, megfigyelhető, hogy szövegét saját, 1940-es kisregénye inspirálta. A szövegtestek újrafelhasználására pedig talán a *Föld, Föld!...* című, 1972-ben kiadott emlékezőskötet a legjobb példa. Mégis, a *Napló* egyes részeinek vizsgálatával azt kell mondanunk, hogy Márai Krúdy-képe, valószínűleg szándékoltan, nem volt egységes, inkább az ellentmondás jegyeit hordozta (például egyszer azt írja, hogy Krúdyt mindenki ismerte és szerette, másszor: csak kevesen ismerték, elfordultak tőle; íróból és szerkesztőből álló „udvartartása” volt, akik értették és szerették, ugyanakkor magányos volt és meg nem értett). A barát, a tanítvány nem egyszerűen azt ígérte meg Krúdynak, hogy egyszeri alkalommal megírja, leírja élettörténetét, hanem arra vállalkozott, hogy részese és egyik főszereplője legyen annak a munkának, mellyel Krúdy-Szindbád legendáját építették és építik ma is. Nem egyszerűen előhangról van szó, hanem olyan feladatról, mely tudva-tudatlanul az élet részévé vált, akárcsak az írás.

Az 1940-ben megjelent Márai-regény, a *Szindbád hazamegy* kritikai megítélése, visszhangja vegyes volt. Féja Géza a *Híd*ban írt cikkében elveti, mint szerencsétlen regénykísérletet, pedig az már a negyvenes évek elején is látható volt, hogy a Garaczi László által jelzett változások mind a társadalmi-politikai életben, mind a narrációban ezt a „regénykísérletet” látszanak igazolni. Herceg János jóindulatú, dicsérő írása a *Kalanyában* a nagyszerű stílusbravúr előtt tiszteleg, de úgy tűnik, nem ismeri föl azokat a vonásokat, melyek túlmutatnak Krúdy írásművészetén, e helyett így ír: „Márai könyvében Szindbád – mint oly sokszor – újra feltámad és oly hangon, amely a megtévesztésig hasonlít Krúdyéhoz, elmond, még egyszer és most már utoljára egy történetet a kalandos életű hajósról.” A probléma mindössze az, hogy Márai műve nem egyszerűen – sőt néhol egyáltalán nem – Krúdyról szól, inkább Márai Sándorról. Az első olvasásra krúdysnak tűnő hömpölygő leírások nagyon máraisak. Például az Akadémiai és a Helikon Kiadó közös gondozásában 1992-ben napvilágot látott kiadás 17. oldalán található elmélkedés az újmódi városi forgalomról, a gépkocsikról. Az öregedő Szindbád gyanakvása és borúlátása sem az egykori nyírségi nemesi sarjé, a keleti emberé, aki Álmosyval tart kapcsolatot, hanem az *Egy polgár vallomásainak* gyermekifjújé és a későbbi íróé, a cipszer származású lelkiismeretes, de zárkózott, sértődött és keserű emberé. Természetesen Márai borúlátásának ennél jóval prózaibb okai is vannak, ezekre mutatott rá Garaczi figyelemre méltó írásában: a politikai helyzet, melyben Márai írja művét, és nem kis mértékben korának a trianoni rendezéshez, majd annak revíziójához való viszonya az, ami reányomja a bélyegét a regényre.

Van itt azonban egy fontosabb probléma is, egy jelentősebb eltérés a két író írásművésze között. Krúdy világát átítatja a megbocsátás aktusa, a bűnök, a sorsok tudatos, vagy tudattalan át- és felvállalásáé. Itt, gondolom, elegendő, ha a *Szindbád útja a halálnál* és az *Utolsó szivar az Arabs szürkénél* című novellákra utalunk, ott is a virágárusleány halálára, valamint arra a szerep- és ezáltal sorsfelvállaló folyamatra, mely valószínűleg a szilvóriumivási jelenettel éri el csúcspontját. Megbocsájtani a hamis nőknek és boroknak, a rossz lovaknak és az ügyetlen, vagy komisz szokéknak – ez megint csak Szindbád erénye. Ő az, aki megbocsájt a nőknek, mert tudja, hogy „A nők gyöngédségére nagyobb szükség van, mint valaha, mert minden nő, még a legközönségesebb is, rokonságban van a holddal, a túlvilággal, a babonával. Csak a nők javíthatják meg az állati sorba jutott férfiakat és minden alkalmat meg kell adni a nőknek, hogy a javítás munkáját elvégezhessék a férfiakon.” Másutt így ír Krúdy: „a nők nagyon jól sejtik, hogy a kocsmákban mily förtelmeségeket beszélnek róluk a szívtelen és elesett férfiak, a már tehetetlen vének, az erejüket veszített korhelyek, az életük felett őryöngve zokogók és a nyertve röhlögők, férfiak, akik elveszítették hitüket a legszentebben, a nőben és ezért tébolyodottan korbácsolják a maguk és mások lelkét gyötrelmes szavakkal...”

Márai és Krúdy egyaránt látják a világ hibáit és mosolyognak rajta, de amíg Márai mosolya cinikus és sértődött, addig Krúdyé derűs és megbocsátó. Márai addig megy, hogy regénye 66. oldalán így ír: „A hajós mindent tudott a város szobáinak titkairól, mindent megértett, és semmit sem bocsátott meg.” Pedig állítólag megérteni csak az tud, aki megbocsát, másrésztől éppen az előzőekből láhattuk, hogy Krúdy-Szindbád nem volt híjával a megbocsátásnak. Vagy itt van a következő szövegrész, a regény 64. oldaláról: „Mert az élet alján az unalom volt, a kihűlt érzések pernyéje és hamuja, mint a tűzhányók tövében a megolvadt láva.” Ezek a sorok Babits Mihály *Fekete országát* idézik: „fekete az anyag rejtett lelke”, vagy Ady hitetlen hívő Isten-látomását *Az Isten balján* című versből: „Az Isten van valamiként: / Minden Gondolatnak alján. / Mindig neki harangozunk / S óh, jaj, én ott ülök a balján.” Krúdyra inkább a bölcs rezignáció, a szinte buddhista csendes figyelem és álmatag fegyelem volt jellemző, ezekkel azonban nem fér össze az a fajta európai egzisztencializmus, mely elég sokrétfi ahhoz, hogy a pesszimista világfelfogást is tartalmazza.

Márai Szindbádja nem Krúdy Szindbádja. Kora sem legendás. Nem több száz év, mint némely Krúdy-novellában. A Szindbád-történetek főhőse és egyszemélyben írója, ezúttal meztelenül áll előttünk (a fürdő-jelenetben szinte szó szerint), legendája pedig a magyar századelő egyik legellentmondásosabb sorsú írójának legendája-története. A megbocsátás hiánya valószínűleg Márai egy versének tükrében érthető meg, melyet fia halálára írt, s mely az *Ujjgyakorlat* cím alatt a 3. számot viseli *A delfin visszanézett* című kötet 1994-es kiadásában (az *Ég és föld* kötet Bp. 1942, még *Egy kisgyermek halálára* címmel tartalmazza, vö. még az *Ajánlás* című verssel, *A delfin visszanézett* 13. oldal):

„Mi is maradt belőle? A neve.
Hajának illata a hajkefén.
Egy micimackó, halottlevele.
Egy véres rongy és ez a költemény.
A világ hatalom és értelem.
Nem értem, miért tették ezt velem?
Nem pörölkök. Élek és hallgatok.
Most angyal ő ha vannak angyalok –
De itt lenn minden unt és ostoba.
Nem bocsátom meg. Senkinek, soha.”

A versből nem egyszerűen egy apa fájdalma szól, hanem egy polgár értetlensége és dac-a a sorssal. Egy emberé, aki lehet, hogy nem pöröl, de nem is bocsájt, akinek a számára „A világ hatalom és értelem” nem pedig sólet és aranymívesné és csopaki olaszrizling. De mielőtt téves és meggondolatlan kijelentéseket tennénk, térjünk vissza a szöveghez és elő-ző kijelentéseinket a *Szindbád hazamegy* következő két epizódjának fényében vizsgáljuk újra. Amikor Szindbád felszáll a konflisra, a taxamérő már tizenhat pengőt mutat, mely összeg a mulatozó tollkereskedőket terheli, de Szindbád átveszi azt tőlük. Ez a tett kísér-tetiesen emlékeztet a sorsfelvállalás, a halálátvállalás Krúdyra olyannyira jellemző motí-vumára, melyet éppen a megbocsátás, a bűnöktől való megszabadítás példájaként hoztunk fel az imént. A másik eset még különösebb. A fürdőben Szindbád nagyon jól tudja, hogy Gyulával, a megtermett masszórral leúsztathatná a Pápai névre hallgató ostoba szerkesztőt a Dunán, hisz az többször is tiszteletlen volt vele, de nem teszi, mert tudja, hogy az az erősebb és hatalmasabb, aki nem él erejével, mert nincs rá szüksége. A megbocsátás Má-rai számára nem azt jelenti, mint Krúdy számára, ennek ellenére Márai Szindbádja is meg-bocsát, bár ehhez a világhoz „nincs már igazi” köze. Gesztusa hűvös és nyugodt, azé az úré, aki író is egyben. Ennek a kettősségnek a hangsúlyozásával Márai mintegy megterem-ti Magyarországon a brahmani, szellemi kasztot. Az írók és a kritikusok a „Csikágóban”, mely név alatt valószínűleg a New York kávéház rejtezik, olyanok, mint a pogány papok, mint a keleti szerzetesek, aszkéták, akik testüikkel nem törődve (nem síelnek, nem úsznak) meditálnak, szellemi tevékenységet folytatnak, mely mindennél előbbre való.

Az irodalom különben is uralja a szöveget. A „Szindbád, a hajós,” – kezdet a fentebb említett Joyce *Ulysses*ét idézi, és maga a főszereplő is kénytelen-kelletlen irodalmiasulni kényszerül, irodalmi tette kell, hogy szánja magát: „Nem segít semmi – gondolta komo-ran Szindbád –, végül mégiscsak írni kell valamit.”

Balzacról jegyezték fel, hogy halálos ágyán regényfolyamának kedvelt orvos alakját, Bianchont szólította, mivel irodalom és valóság frigyre lépett egymással elméjében. Nos, az öreg Szindbád, miközben köhögve és cigarettázgatva készül a napra, azon kapja magát, hogy mint valós esemény dühíti fel az egyik regényhősének pártfogásában élő leányka hűtlensége és csalfasága, holott sem a pártfogó, sem a leányka, sem a történet nem létezik másutt, csupán Szindbád agyában. A hajós és író kezd feloldódni az irodalomban. Ez az irodalom aztán a Hazatéréssel, a másik kulcsfogalommal együtt a Halál jegyében oldódik fel. A világban szerte kis „hazák” létesültek a hajós számára, de ezek közül egyik sem az igazi otthon. Szindbád akkor tér igazán haza, amikor visszatér a robotos hétköznapiokból az irodalomba, ahonnan az első oldalon mint az *Ezeregyéjszaka* hajósa és Joyce Ulyssese, Leopold Bloom kilépett. Az irodalomba pedig a halálon keresztül vezet az út, maga a ha-lál Márainál utazással minősül. Utazás a vörös postakocsin. A hajós kulcsokkal álmodik, ezt feleségének úgy fejti meg, mint ami rossz időt jelent. Krúdy *Álmoskönyve* szerint azon-ban a jelentés más: „megszabadulsz egy szorongatott helyzetből.” Talán abból a világból szabadul a hajós, amely immár végérvényesen megváltozott.

Az irodalom is idomul a megváltozott világhoz. A regényben kitüntetett szerepe van a mesének, a mesélésnek, Artúrnak, a mesélőnek és azoknak a történeteknek, melyek a sze-replők eszébe jutnak, ezek a történetek azonban nem egyetlen egésszé állnak össze, hanem előbb esszékké és ezeknek az esszéeknek a füzére, mint egy emlékeztetőlánc alkotja a művet, ezt a szövegtestet tartja egyetlen nap eseménytörténete, cselekménye. A Lukácsfürdő-esszé, a piac-esszé, a csodálatos Csikágó-esszé és a London-esszé, mind valami Szindbá-don túlmutató célt szolgál. Elképzelhető egy olyan magyarázata is a szövegnek, miszerint Szindbád utaztatása Pesten csupán ürügy. Mi akkor a cél? Vagy mi a célja Szindbádnak? „Jelet kell hagynom (...), hogy volt egy másik Magyarország.” Ezek az esszék adják ki te-

hát a jelet arról, hogy volt egy másik Magyarország. Az író szerepe-felelőssége tehát nagy. Egy közösségért felelős. Máraira jellemző ez a felelősség, legtöbb írásából ez (is) kiolvasható. S ez az egyik leglényegesebb pont, ahol talán mester és alteregó és író hasonlatos egymáshoz. Ez a csendes felelősség a csószé, aki a dobravert birtokon jár, immár kérés nélkül teljesítve feladatát, mely a világ szemében már régen elavult.

Ez teszi a maga nemében egyedivé a regény részleteit alkotó esszéket, közülük is talán az egyik legfontosabbat, az írás-esszét.

Egy 125 oldalas regény 28 oldalán keresztül nem történik más, minthogy a főhős ír egy történetet, amiben nem történik semmi más, minthogy egy ember megeszik egy halat, mégis megelevenedik az a Másik Magyarország. Márai a legegyszerűbb emberi dolgokról ír. A földművesek munkájáról, az udvarházakról, a kúriákról, a szivarszalagokról, női fűzőkről és bálról, szüretéről és kőasztalról. És egyszerre elérkezik Mohácshoz, Rákóczi Ferenchez és a völgyben a kertiről a virágok nem valami titokzatos természeti törvénynek engedelmessé válnak még, hanem, mert Petőfi halhatatlanná és hervadhatatlanná tette őket, ahogy a regény végén Szindbád is a halhatatlanságba utazik az irodalom vörös postakocsiján.

Szinte azt lehet mondani, hogy a '40-es években Márai Krúdy-portréja nem ment át lényeges változásokon. *A tegnap ködlovagjaival* tulajdonképpen csak (újra) beemelte Bródyt, Ambrust, Kaffkát, Lovikot, Törököt vagy Szinit abba az irodalmi panteonba, amit Csikágó-(New York)-esszéjével már megépített a *Szindbád hazamegyben*, melyet nem pusztán K. Gy., azaz Krúdy Gyula emlékének ajánlott, hanem „Kéhlieknek, a kis Bródynak, a vörösbajszú főpincérnek, az íróknak, s mind a nőknek, zsokéknak, hajósoknak és úriembereknek, akik ismerték őt, s szerették, és gyászolják a világot, mely utánahalt.”

A tegnap ködlovagjaiban helyezi el ezeket az írókat és köztük Krúdyt a magyar irodalomban, úgy mint „csak írók”-at, mint Szentírásos embereket, akiknek szent az írás és inkább azzal foglalkoznak, mint az aktuális pletykákkal, vagy politikai divatokkal.

Krúdy háza című rövid cikke, mely 1942-ben jelent meg a már említett *Ég és föld* kötetben, szinte szentimentális és romantikus hangvételű a – valószínűleg túlzó – önéletrajzi és személyes vonatkozások miatt. Mégis fontosnak tartom ebből a szempontból, hogy Márai itt ismét a mindenáron vállalt szigorú, askétikus, megvesztegethetetlen írói magatartás mellett foglal állást. Hamvas Béla szellemiségével rokonítja, hogy annak az embernek, aki „csak író”, elkerülhetetlenül a Krúdyéhoz hasonló sors jut osztályrészül. Különösen figyelemreméltó ez az észrevétel, ha belegondolunk abba: Hamvas szintén a '40-es évek első felében jut el gondolati munkásságában a személyes sors tudatosításának és felvállalásának megfogalmazásához.

Márai 1943-ban publikált Krúdy-esszéje minden tekintetben folytatása az előzményeknek, néhol szó szerinti idézetekkel a kisregényből. Ami ezután jött, az már annak a bizonyítéka, hogy egykori barátja, mestere Márai életének részévé vált. Ugyanúgy, mint Jókai, vagy Kosztolányi, vagy minden, amihez hozzányúlt és amiről írt.

1943-ban egy újabb Krúdy-kiadásról emlékezik meg *Naplójában*. Apró rajzokat, karcolatokat adtak ki egy füzetben a Szindbád írójától. Gondolatai arra vezetnek: mit csinálna Krúdy, ha ma élne, majd az ország jelenének keserű valóságára. '45-ben az *N. N. avagy egy szerelemgyermek regénye* olvasása kapcsán számol be arról a jelenségről, melyet először valószínűleg saját magán tapasztalt és amit később a *Föld, Föld!*...-ben meg is írt. Budapest ostroma után az orosz megszállás idején – ahogy Márai nevezi – krúdyzmus lobbant fel és „Úgy terjedt, mint egy divatos kábítószer.” Az emberek kezükbe vették Krúdy műveit és ezekben az időkben az olvasás az elmúlt világra való emlékeztést, a reménykedő nosztalgiát jelentette. Ebből az eseményből bontakozik ki egy olyan írás Krúdyról,

amelyik jelentős mértékben különbözik Márai eddigi Krúdy-képétől. Látszólag egy jelenség, egy társadalmi megnyilvánulás leírásának indul, de észrevétlenül átsiklik egy Máraitól eddig szokatlan Krúdy-elemzésbe. Éppen azok az írói eszközök, az elbeszélésnek azok a módszerei, melyek eddigi Krúdyról szóló írásait felépítették, éppen ezek alkotják az átmenetet a szociografikus pontosságú leírás és az elemzés között. Márai Krúdy írásművészetéről ír ezúttal. A realista, a szürrealista, a mesélő, a groteszk Krúdyról. Furcsa, hogy itt mint gyógyíthatatlan alkoholista jelenik meg a Szindbád szülőatyja, aki szinte mindig alkoholmámorban dülöngélt és alkotott. Műveit Turner, Monet, Hogarth műveivel, tehát festményekhez, grafikákhoz hasonlítja. Egy, a Krúdy fiával folytatott beszélgetéssel indít, majd egy szomorú történettel zárja le mondandóját. Elbeszéli, hogy hogyan hurcolták el Krausz Poldit, Krúdy kedvenc mélypincéjének tulajdonosát a németek, hogy semmisült meg a – többi között Krúdy jellegzetes keze írását tartalmazó – vendégkönyv, az „album”, Poldi legféltebb kincse, valamint Máraiék budai háza. A Krúdy által ábrázolt világ halottá, kísértetté vált számára. Ezt le is írja *Naplójában* 1951-ben, a *Vörös postakocsi* olvasása kapcsán. 1958-ban Krúdy írói arcképeiről ír *Naplójába*, '60-ban naturalisztikus történelmi (király) regényeiről, '67-ben egy német Krúdy-fordítás ürügyén arról, hogy a nagy magyar író parodisztikus stílusa elvész a fordításban, de valószínűleg minden fordításban, mivel Krúdy többretegű írásművészete mélyen a magyar nyelv egyediségében gyökerezik.

Az emigrációban Márai éppen úgy utószót írt Krúdy: *Az ál-Petőfi* című regényéhez, mint a *Szindbád hazamegy* német nyelvű, Vaduzban megjelent kiadásához. Mindkét utószó azt a Magyarországot gyászolja, amelynek elmúltára Krúdy és Márai Krúdyja emlékeztet, jelet hagyva az időnek az időben.

Ezek a szövegek már mind azt a változást tükrözik, amely Márai Krúdy-portréjában beállt. Nem egyszerűen másként látta azt a portrét, amit 1940-ben festett a *Szindbád hazamegy*vel, hanem egy új, öregkori portré megrajzolásához fogott. A kisregény esszézerű részletei után nem pusztán irodalmi, de általános művészeti – helyenként társadalomelméleti, filozofikus – irányultságú esszéekkel kísérletezett Krúdy kapcsán. Ezek a szövegrészletek eredeti kontextusukból, a *Naplóból*, a visszaemlékezésekből kiemelve is megállják a helyüket, velük együtt gazdagabb, talán teljesebb Krúdy Gyula portréja, melyet Márai Sándor egy alapos és lelkiismeretes művész tehetségével rajzolt.